

ספרים

היוצאים לאור

על-ידי

חברת מקיצי נרדמים

תשס"ז

שנת קמ"ה ליסוד החברה ושנת ע"ד להעברתה לא"י

ראשי החברה

הוועד הפועל בישראל (ירושלים)

עזרא פליישר ז"ל

יושב ראש

שולמית אליצור

חגי בן-שמאי

חיים זלמן דימיטרובסקי

יעקב זוסמן

מרדכי עקיבא פרידמן

יונה פרנקל

שמחה עמנואל

מזכיר כבוד

חברי כבוד

חיים סולוביצ'יק, ניו יורק

שמואל סירה, פריז

יוסף ינון (פנטון), פריז

שלמה קלמן רייף, קיימברידג

בנימין ריצ'לר, ירושלים

יהודה רצהבי, תל-אביב

אברהם שישא הלוי, לונדון

שמואל אשכנזי, ירושלים

מלאכי בית-אריה, ירושלים

זאב בן-חיים, ירושלים

מאיר בניהו, ירושלים

משה גיל, תל-אביב

ישראל ייבין, ירושלים

שניאור זלמן ליימן, ניו יורק

מנחם חיים שמלצר, ניו יורק

פיוטי ר' יחיאל בר אברהם מרומא

אבי ר' נתן בעל 'הערוך'

Rabbi Jechielis Bar Abrahami

Carmina Cuncta

EDIDIT

AVRAHAM FRAENKEL

SUMPTIBUS SOCIETATIS MEKIZE NIRDAMIM

HIEROSOLYMIS MMVII

פיוטי
ר' יחיאל בר אברהם מרומא

אבי ר' נתן בעל 'הערוך'

יוצאים לאור

על ידי

אברהם פרנקל

הוצאת מקיצי גרדמים
ירושלים תשס"ז

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד המדע, התרבות והספורט: מינהל התרבות, האגף לתרבות ואמנות

קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן

מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

מסת"ב 1-008-462-965 ISBN

כל הזכויות שמורות לחברת מקיצי נרדמים

נדפס בישראל

דפוס דף-נרי בע"מ, ירושלים

Printed in Israel

לזכר אמי מורתִי

חֹה פרנקל

בת חנה ודניאל גולדשמידט

תוכן העניינים

הקדמה

יא

מבוא

1	א. הפייטן ר' יחיאל בר אברהם — סקירה היסטורית
4	ב. פיוטי ר' יחיאל בר אברהם — סקירה כללית ומצב המחקר
7	ג. סוגי פיוט
14	ד. תבנית הפיוטים
32	ה. ענייני צורה
38	ו. ענייני לשון
47	ז. דרכי שירה
54	ח. ענייני תוכן
59	ט. ענייני מנהג
65	י. מקומו של ר' יחיאל בר אברהם בין פייטני איטליה
73	יא. המהדורה שלפנינו

הפיוטים

79	א. קרובת י"ח לתענית אסתר — אשנן עוזך
	ב-ו. מערכת יוצר לפסח
94	ב. יוצר — אזמר ברוך
106	ג. סילוק — צאינה וראינה
107	ד. אופן — גן אגוזך
109	ה. זולת — אידרתי צאן
117	ו. גאולה — ברח דודי
	ז-י. מערכת יוצר לשבועות
120	ז. יוצר — אומנית אומנית
134	ח. סילוק — וכל יושבי
136	ט. אופן — ירד כעלה
138	י. זולת — אמנם עם

סליחות

141	יא. אבוא ברוב חסדך
-----	--------------------

144	יב. אדון סוכת (זכור ברית)
147	יג. ה' חנינו
148	יד. אודות נפלאותיך
153	טו. אומץ תוסיף
155	טז. אורח משפטיך (עקדה)
158	יז. אטורות נטורות
160	יח. אנא הבט
164	יט. אני הגבר
167	כ. אפוסי חלש (לעצירת גשמים)
171	כא. אקדם בנשף
174	כב. אקרא יומם
177	כג. אתה גלית (על לקיית מאורות)
181	כד. אתנה תוקף (לתענית אסתר)
185	כה. ידך הרם
188	כו. יופק עתה
189	כז. יושב שאנן
192	כח. תפלת עני

נספחים

	נספח א: שני פיוטים חדשים לר' יחיאל
195	כט. יוצר לשמחת תורה — אהובת דוד
210	ל. זולת לשבת שלפני שבועות — אצרני בבית גנזיו
217	נספח ב: ייחוס הפיוטים ליחיאל בר אברהם
221	נספח ג: מקבילות בפיוטי ר' יחיאל

מפתחות

225	לוח הכינויים
226	מפתח הכינויים
228	מפתח מילים שנתפרשו בעזרת ספר הערוך
229	מפתח המשקלים
229	מפתח החתימות
230	מפתח הפיוטים
232	מפתח הפייטנים
235	ביבליוגרפיה

הקדמה

בספר זה יוצאים לאור במהדורה מדעית פיוטיו של הפייטן ר' יחיאל בר אברהם, אבי ר' נתן בעל 'ספר הערוך'. ר' יחיאל חי ברומא במחצית הראשונה של המאה האחת עשרה. הוא היה מגדולי פייטני איטליה בתקופתו, ופייטנותו הולכת בדרכה של אסכולת הפיוט האיטלקית-אשכנזית.

במבוא למהדורת הפיוטים כללנו דיון בכמה נושאים: הקדמנו הקדמה היסטורית על ר' יחיאל, זמנו ומקומו, סקרנו את תולדות המחקר של פיוטי ר' יחיאל ואת תפוצתם. עיקר המבוא כולל דיון ביצירתו הפייטנית של ר' יחיאל מהיבטים שונים: סוגי הפיוטים, תבניותיהם, ענייני צורה, תבנית, דרכי שירה, וענייני תוכן מיוחדים העולים מפיוטיו של הפייטן. בפרקים אלו השווינו לא אחת את דרכו של ר' יחיאל לדרכם של כמה מקודמיו, במיוחד לדרכו של ר' שלמה הבבלי. פרק נוסף עוסק בשיטתו הלשונית של ר' יחיאל, אשר ניסינו להשוותה במעט גם לשיטתו הלשונית והפייטנית של בנו, ר' נתן בעל 'הערוך'.

שני הפרקים האחרונים של המבוא עוסקים בשאלה מה ניתן להסיק מעיון בפיוטי ר' יחיאל לעניינים אחרים: הראשון עוסק בכמה מנהגי תפילה של יהודי איטליה במאה האחת עשרה כפי שהם משתקפים בפיוטי ר' יחיאל. השני עוסק בשאלה מה ניתן ללמוד מעיון בפיוטי ר' יחיאל לבירור זמנם ומקומם של פייטנים אחרים הקרובים לו בזמן ובמקום. פרק זה כולל גם סיכום המברר את מקומו של ר' יחיאל בין שאר פייטני איטליה.

לאחר המבוא באים הפיוטים עצמם, מלווים במנגנון שינויי נוסחאות ובביאור. לבסוף באים כמה נספחים ומפתחות. הנספחים כוללים דיון בשאלת ייחוסם של הפיוטים לר' יחיאל ורשימת מקבילות לשוניות בפיוטיו. רשימה זו תורמת לבירור שאלת ייחוסם של פיוטיו, לבירור שאלות נוסח ולביאורם של טורים רבים. המפתחות כוללים מפתח כינויים, מפתח חתימות, מפתח משקלים, מפתח מילים שנתפרשו בעזרת ספר הערוך, מפתחות הפיוטים והפייטנים שנזכרו בספר ומפתחות ביבליוגרפיים.

בזמן התקנתו של ספר זה לדפוס נודע על שני פיוטים חדשים לר' יחיאל (יוצר לשמחת תורה וזולת לשבת שלפני שבועות), שנתגלו וזהו בידי ר' אברהם לוין. לא יכולנו לשבץ אותם במקומם הנכון בספר, ועל כן הם באים בנספח מיוחד, עם מבוא קצר.

כל ההפניות לפיוטי ר' יחיאל באות לפי מספר הפיוט (א-ל) ומספר הטור, לפי סדרם במהדורה זו.

ספר זה ראשיתו בעבודת גמר לקבלת תואר מוסמך שהוגשה לפרופ' שולמית אליצור בשנת תשס"ד. ברצוני להודות לה גם כאן על ליוויה של העבודה בכל שלביה, על הערותיה המחכימות ופירושיה המיוחדים, המשולבים במקומות רבים בספר זה. אבי מורי, פרופ' יונה פרנקל, בדק את נוסח הפיוטים ואת כל הפירוש, והעיר הערות רבות שהוכנסו במקומן. רעייתי מיכל קראה את המבוא ושיפרה את הניסוח והדיוק הלשוני במקומות רבים. תודה מיוחדת לר' אברהם לוין שהפנה אותי למקורותיהם של שני הפיוטים הנ"ל, ולידידי ד"ר פטר לנרד, על השימוש במאגר תיאור כתבי היד האיטלקיים שלו, מאגר שהעלה מן הנשייה כמה מקורות חדשים לפיוטי ר' יחיאל. עם שניהם יכולתי לדון על כמה בעיות הקשורות לכתבולוגיה של פייטני איטליה. לבסוף עלי להודות לחברת מקיצי נרדמים שקבלה עליה את הוצאת הספר (עוד בימי פרופ' עזרא פליישר ז"ל), למכון לתצלומי כתבי היד העבריים שליד הספרייה הלאומית בירושלים ולכל הספריות שבאוצרותיהן טמונים המקורות לפיוטים המתפרסמים בספר זה.

אברהם פרנקל

נוף איילון, טבת תשס"ז